

DOI: 10.18427/iri-2018-0025

A szociális pedagógia gyakorlata a gyermekvédelemben a századforduló dualista Magyarországn

Pornói Imre

Debreceni Egyetem GYFK, Hajdúböszörmény
porimrit@t-home.hu

A XIX század tőkés átalakulásának folyamata világszerte, így Magyarországon is súlyos szociális feszültségekkel is járt. Ezek kezelésére, és feloldására politikai, társadalmi, és egyházi válaszok sora született. A magyar állam szociális politikája, a törvénykezés szociális tartalmában is jelentkezett.

Szociális pedagógia

Új gondolatként jelent meg a szociális pedagógia, mely nemzetközi szinten az 1890-es években erősödött meg, elsődlegesen Paul Natorp és Paul Bergemann törekvéseiben. Magyarországon e problémakörrel a századfordulót követően már széleskörűen foglalkoztak, előtérbe helyezve a közösség számára való nevelést, mely egybeesett a hivatalos állami oktatáspolitikai céljaival. A társadalommal való kapcsolat és együttműködés erősítését az iskola életre nevelő, társadalmi szükségleteket kielégítő tevékenységétől várták (NL.1912.12.sz.). Ennek megfelelően a sokszínűség jellemezte a szociális nevelés gondolatát. Imre Sándor a fogalmi tisztázás nehézségét az eltérő érdekek alapján folyó nevelésben, és a gyakorlatközpontúságban látta (Imre,1909).

A gyermekvédelem társadalmi jelenléte

Kanócz István miniszteri titkár 1895 február 9-én az országos közegészségügyi egyesületben tartott előadásában a gyermekvédelem területén az állam mulasztásáról beszélt, hiszen a gyermekek ellátási kötelezettségét teljesen a községekre hárította (N.L.1895.13.sz.).

A gyermekvédelem szükségességét jelzi az 1895-nyarán Bordeaux-ban tartott első nemzetközi gyermekvédelmi kongresszus, ahol kiemelten foglalkoztak többek között a testi védelemmel, a gyermekvédő-egyesületekkel, a bölcsőházakkal, a kórházakkal, a szanatóriumokkal, az erkölcsi védelemmel, az árvaházakkal, a nyári gyermekgyarmatokkal, a javító-intézetekkel, a közigazgatási védelemmel, s az iskola orvosi felügyelettel (N.L.1895.16.sz.).

Magyarország elkötelezettségét jelzi az ügy iránt, hogy a II. nemzetközi gyermekvédő-kongresszust 1899-ben Budapesten rendezték meg, melynek kiállításán minden képviselve volt a gyermekek védelmével, táplálásával, ápolásával, nevelésével, tanításával, kiképzésével kapcsolatban.

A szakosztályok közül a pedagógiaiban Peres Sándor javasolta a helyes családi életre nevelést bemutató olvasókönyv használatát az oktatásban, elvárta a felekezettől, hogy szószékeiken hirdessék a helyes nevelés elveit, szükségesnek látta a tömegeknek írt népszerű neveléstani művek megjelentetését, s azt, hogy a gyermekneveléssel ne csak szaklapokban foglalkozzanak, hanem alapítsanak pedagógiai folyóiratot szülők számára. Elvárásként fogalmazta meg, hogy a törvényalkotásban kiemelten jelenjen meg a gyermekek érdeke (NL.1899. 38.sz.: 4-5.).

A pedagógia szakosztály kiállt a kisdedovási és kisdednevelés szétválaszthatatlansága mellett is. Ember János segédtanfelügyelő az elemi iskolára nézve kiemelte, hogy a gyermekek túl vannak terhelve. Az írás-olvasás egy év alatti elvégzését erőszakoltnak, a számolás tananyagát nagy terjedelműnek, a tanítás módszerét mesterkéltnek tartotta az első osztályban. Elutasította a könyv nélküli, gépies tanítást, az erőszakos fegyelmezést. Úgy vélte, hogy 7. életévre kellene kitolni a tanítás kezdetét, helyesebben és ésszerűbben kellene az ismeretanyagot csoportosítani. A tanítóképzés reformja mellett a tanítók anyagi helyzetének javítását ajánlotta a tehetségeseknek a pályára vonzása érdekében. Ezek mellett a nők alkalmazásának kiterjesztését és a szakfelügyelet erősítését támogatta (NL.1899. 38.sz.: 6.).

Törvénykezési háttér

A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló 1898. évi XXI. törvénycikk 3. §-a szerint az országos betegápolási alaphoz kellett fedeznie „a talált, valamint a hatóságilag elhagyottaknak nyilvánított gyermekek után 7 éves korukig felmerülő gondozási, ápolási és nevelési költségeket; és a kórházakban szülő nőknek és szülötteiknek ápolási költségeit.” Ezen túl a 8.§ szerint az illetőségi község köteles volt többek között róluk „7 éves korukon túl gondoskodni;” Ugyanakkor a 14.§-ban a belügyminiszter felhatalmazást kapott rendeletek kiadására, a lelenc-intézetek és az országos alap terhére ápolott gyermekek állami felügyeleti módjának meghatározására (1898:XXI.tc.).

Elhagyottaknak tekintették a találtakat, az árvaházban el nem helyezhető árvákat, szüleik betegsége, kórházi ápolása, börtönbüntetése miatt akár ideiglenesen is hatósági gondozásra szorultakat, valamint minden olyan gyermeket, kiket hozzátartozói eltartani nem voltak képesek. Az eltartásra való képesség helyreállása esetén a gyermek visszakerülhetett hozzátartozóihoz. Fontosnak tartották a gondozók minősítése mellett a megfelelő orvosi segítségnyújtás, s az óvodába, valamint a népiskolában járás biztosítását is (50.000/1899. B.M. 1,4,6,7,8.§.).

A gyakorlati végrehajtás nehézségei miatt már 1900-ban módosították e rendeletet. A gyermek területi illetőségének megállapításának elhúzódása akadályozta az elhagyottá nyilvánítást, így a végleges elhelyezést is. Ezek különválasztása azért sem jelentettek problémát, mivel ez csak a 7 éven felülieket érintette, s a róluk való gondoskodás az adott község feladata volt. Az elhelyezést közvetítő intézeteknek (Fehér-kereszt országos Lelenczház - egyesület, Budapesti Első Gyermekmenhely - Egyesület) már nem minden hozzájuk bevitt 7 éven aluli gyermeket kellett befogadniuk, hanem csak a törvénytelen csecsemőket, a találtakat, s a hatóságilag

elhagyottságukat már igazoltakat. Mivel nem minden korábban így elhelyezett gyermek került be később az elhagyottság kategóriájába, ezért ápolási költségeiket az országos betegápolási alapból nem lehetett utólag fedezni, s ez az intézmények anyagi veszteségét okozta (25.829./1900.B.M.).

Az elhelyezés megnyugtató megoldására további állami beavatkozásra volt szükség, melynek során részben az állami menhelyek felállításáról intézkedtek a 7 éven aluli talált, illetve elhagyottnak nyilvánított gyermekek védelmére, vidéken a helyi társadalom emberbaráti tevékenységére is támaszkodva (1901:VIII.tc.). A másutt el nem helyezhető 7 éven felüliek továbbra is a gyermekmenhelyek fennhatósága alatt maradtak (1901:XXI.tc.).

E törvények indoklásában kiemelkedő helyet foglalt el annak a ténynek a hangoztatása, hogy az élveszülések száma Magyarországon magas volt ugyan, de a gyermekhalandóság nagysága ezt nagymértékben ellensúlyozta, s mivel egy állam erejét lakosságának számában látták ez ellen a törvény erejével is megpróbálták fellépni. Széll Kálmán miniszterelnök a közegészségügyi iránti érdektelenséget, a tudatlanságot, a szegénységet, a gyermekek egészsége és élete iránti közönyt nevezte meg akadályozó tényezőknél.

Míg 1898-ban Magyarországon az ezer lakosra jutó élveszületések száma 37,4 fő volt ez az adat Ausztriában 36,2, Németországban 36,2, Olaszországban 33,8, Nagy-Britanniában 28,9, Franciaországban 22,1 volt. Ugyanakkor 1891-1898 átlagában az öt éves koruk előtt meghaltak aránya Nagy-Britanniában 22,57, Franciaországban 23,46, Poroszországban 28,12, Ausztriában 34,97, Magyarországon 38,12 fő volt Ennél rosszabbat csak Oroszország mutatott a maga 43,04 adatával. Az ország közegészségügyi viszonyainak lassú javulásának lehet tudni, hogy 1898-ban előbbi arányszám 3,95%-kal javulva 35,99-re csökkent. Különösen a kellő gondozásban nem részesülő szegény, és különösen a törvénytelen születésű gyermekek nagyobb halálozási arányszáma rontott a statisztikán, így az elhagyott gyermekek megóvását a miniszterelnök elsődlegesen az állam kötelességének nevezte. Az 1898:XXI. tc. szükségességét támasztja alá, hogy 1901-ben az országos betegbiztosítási alap már 2 323 200 koronát kapott az állami költségvetésből. Mivel úgy vélte a kormányzat, hogy ilyen nagy összegeket ne egyesületek kezeljenek, ezért került sor arra, hogy a gondozás immár államilag történjék. Ez nem a társadalom közreműködésének kirekesztését jelentette, hanem a már működő emberbaráti egyesületek szakembereinek bevonását célozta a gyermekvédő munkába, illetve ilyen egyesületek hiányában a társadalmi részvétel propagálását, mellyel a széleskörű társadalmi támogatást és beágyazottságot akarták biztosítani. Az új törvényi rendelkezés szükségességét aláhúzta az a tény, hogy a korábbi 1886:XXII.tc. 145.§-a és az 1898:XXI.tc. 8.b pontja ugyan a községek feladatának írta elő a 7 éven felüli elhagyott gyermekek gondozásának biztosítását, de ezt a nemtörődömség, a szegénység, az alacsony értelmi szint és az ellenőrzés hiánya miatt sok esetben nem hajtották végre. Nemzetközi szinten az angol törvényi szabályozást emelte ki, az 1872-es „Infant Life Protection Act”-t. Mivel a törvények végrehajtásához megfelelő anyagi háttérre is szükség volt, kiindulásként a menhelyek létesítéséhez, erre az „országos szül - és lelenczházi alap”, a „közigazgatási fog - és toloncházi alap”, valamint az országos betegápolási pótadó szolgált.(Országgyűlés Főrendiházának Irományai, 1901. 938.). Major Ferenc az állami gyermekmenhelyekről szóló törvényjavaslat képviselőházi vitájában már a 7 éven felüliek gondozásáról szóló törvény szükségességét hangoztatta, melynek kidolgozása ekkor már folyamatban volt.(Országgyűlés Képviselőházának Naplója, 1901. 679.)

A gyakorlati végrehajtásban kiemelkedő szerepet kaptak az árvaszékek, melyeknek az 1877: XX. tc.-ben már meghatározták, mint elérendő célt a vagyontalan gyermekek védelmét, ám csak az 1901.VIII. tc. és az 1903.évi 1.sz. belügyminiszteri körrendelet adott erre gyakorlati lehetőséget. Széll Kálmán miniszterelnök ugyanakkor figyelmeztetett arra, hogy a 15 éves korig kiterjesztett gyermekvédelmi gondoskodás csak a valóságban elhagyottakra vonatkozzon, elkerülve a túlzott állami gyámkodást, s gyengítve a szülők, illetve gondviselők gyermekneveléssel kapcsolatos kötelességérzetét. Mindezek mögött az a törekvés állt, mely az államkincstár, és a községek kiadásainak túlzott megterhelését akarta elkerülni. Ezért erősítették meg ismét az elhagyottság fogalmát. Minden 15 év alatti vagyontalan gyermek ebbe a körbe tartozott, kiknek nem voltak olyan hozzátartozói, akik eltartásukról, és nevelésükről gondoskodni tudtak volna (Magyarországi Rendeleték Tára, 1903. 79.).

Az 1901: VIII. és XXI. tc. végrehajtása tárgyában kiadott 1/1903.B.M. számú szabályzat ugyan tervezte az állami gyermekvédelem kisegítő intézményeiként a szigorúbb nevelést biztosító internátus létrehozását, ám erre a gyakorlatban nem került sor. Szintén problémaként jelentkezett a züllésnek indult 15 éven aluliakkal szembeni nem megfelelő hatósági bánásmód. Mivel az 1906-ben létrehozott Országos Gyermekvédő Liga lehetőséget teremtett az állami és a társadalmi gyermekvédelem együttműködésének, ezért a környezetükben erkölcsileg veszélybe kerültek védelmi rendszerét a gyakorlatban is meg lehetett valósítani. Ezt a célt tűzte ki a korábbi rendelet módosítására szolgáló belügyminiszteri körrendelet az 1907-ben, megkülönböztetve züllésnek indult, de bűncselekményt, vétséget, vagy kihágást el nem követett 15 éven aluliakat, a bűnvád alá nem vonható 12 éven aluli bűncselekményt, kihágást, vagy vétséget, és a 12-15 éves kor közötti kihágást elkövetőket. Az intézkedő hatóságoktól mély szociális érzést és odaadást vártak el a gyermekek, és a társadalom megmentésükhöz fűződő érdekeinek maximális figyelembevételével. Gróf Andrássy Gyula belügyminiszter szigorú ellenőrzést, a mulasztásokkal kapcsolatban megtorlást, s a törvény szigorának alkalmazását ígérte minden érdekeltnek, így a törvényhatóságoknak, az állami gyermekmenhelyek igazgató-főorvosainak és budapesti igazgatójának, s az árvaszékeknek. Utóbbinak voltak ezzel kapcsolatban a legkiemelkedőbb kötelességei és felelőssége, hiszen minden esetben intézkedéseitől függött a vagyontalan gyermekek védelme mellett a züllésnek indult, erkölcsileg romlásnak induló 15 év alattiak személyiségfejlődésének és a társadalomba való betagozódásának a biztosítása is (Magyarországi Rendeleték Tára, 1907.114.).

A gyakorlat útján

A gyermek züllöttségének hátterében részben a társadalmi elvárásoktól eltérő gondozást, nevelést biztosító környezet állt. A probléma kialakulásának megelőzésében a zavartalan családi élet, a gyermek iránti figyelem játszotta a fő szerepet. Kevésbé látták befolyásolónak az anyagi viszonyokat. A gondozásba kerülő gyermekek anamnézisei jelezték, hogy nagyrészt elvált szülők, özvegyen maradt szülők, nagyszülők nevelték őket. A rossz környezet okozta lelki zavarok következményei a gyermek magatartásában jelentkeztek. A gyermek fejlődésére negatívan hatott a hiányos, illetve a helytelen táplálkozás, de az iskolában tapasztalt szellemi túlterhelés, s a tanításban jelentkező memóriára épülő, a szemléltetést nélkülöző módszerei is. A belső problémák kialakulásának sorában a serdülőkor

emelkedett ki. A züllés szempontjából ezt támasztotta alá, hogy az 1907-1909 között gondozásba vettek 57,2%-a a 12-15 évesek közül kerültek ki! (Szana: 1910)

A 19. század második felében a gyermekkorban keletkező problémák kialakulásának és kezelésének új orvosi és pszichológiai eljárásai jelentek meg, ám ezek ismeretével sem a tanítók sem a szülők sem az orvosok nem rendelkeztek, így természetesen a lehetséges beavatkozás lehetőségeivel, módszereivel sem. Mivel a cél a szellemileg ép és testileg egészséges ifjúság nevelése volt, ez a gyermekek képességeihez igazodó tanítást-nevelést kívánt. Náray-Szabó Sándor a VKM osztályvezetője, - aki a magyar gyógypedagógia nemzetközileg is elismert képviselője is volt, - ennek eléréséhez szükségesnek látta a pedagógusok, és az iskolaorvosok képzésének tartalmi átalakítását. (Ranschburg,1905)

Ezt sürgették azok a statisztikai adatok, melyek az elzüllött, csavargó, kolduló és bűncselekményt elkövető gyermekek és serdülők számának emelkedését mutatta. Így pl. Budapesten a csavargás és koldulás miatt büntetett 16 éven aluliak száma 1902-ben 345, 1903-ban már 1050 volt. Utóbbiak a letartóztatottak 52,9 %-át jelentették!(Ranschburg,1905: 150.)

Az 1902-es 345 gyermek közül csak 129 volt első ízben büntetve, míg 156 másod-, 91 harmad-, 34 negyedizben és már 6 tizedszer. Ezek az adatok is azt mutatták, hogy rövid távon csak a környezetből való kiemelésük és a társadalmilag helyes nevelésük biztosítása lehetett megoldás. (Ranschburg,1905:151.)

A szülők káros, züllést okozó hatásaitól a gyámsági és gondnoksági ügyekről szóló törvények, az anyagi okból eredő veszélyektől a gyermekmenhelyekről szólók nyújtottak védelmet a 15 éven aluliak számára. Utóbbitól a nem megfelelő és hiányos táplálkozásból, és gondozásból eredő gyermekbetegségek visszaszorulását, s a bűncselekmények számának csökkenését is várták (Ranschburg, 1905:153)

Ranschburg Pál, a kísérleti pszichológia és gyógypedagógiai pszichológia magyarországi megteremtője különbséget tett, hogy csak környezeti, csak biológiai, vagy külső és belső tényezők játszottak-e szerepet a gyermekek züllésében, illetve bűncselekmény elkövetésében. A fejlesztés, a környezetből való kiemelés mellett szólt. A magyar és nemzetközi statisztikai adatok szerint a visszaeső fiataalkorúak száma folyamatosan emelkedett, mely megkérdőjelezte az elzárással való büntetés javító hatását. A szükséges megelőzést a szeretetházak, és az állami gyermekmenhelyek szolgálták.

A már az erkölcsi züllés jeleit mutató gyermekeknek a javító-intézetek büntetés helyett a szigorú fegyelemre építő nevelését és oktatását ajánlotta: „A jóságnak, melyet ők gyengeségnek, vagy fufangnak magyaráznak, az erőskezű, de igazságos fegyelem képében kell velük szemben megnyilatkoznia, mely ki nem játszható, alkuvást nem ismer, de a helyes utat megmutatja, azon járni megtanít és az igyekvőt jutalmazza is.” (Ranschburg, 1905: 157.)

Megállapítása az egyén felelősségére is rámutat: „A ki pedig nem képes ezzé alakulni, daczára annak, hogy a társadalom néki a módot és alkalmat reá megadta, az tényleg beteges fogyatékossgból, értelmi vagy erkölcsi nagyobb fokú korlátoltságból nem képes a jóra, azaz *abnormis*, még pedig *elfajult elméjű* egyén.”(Ranschburg,1905: 156.)

Utószó

A magyar gyermekvédelem nemzetközileg is kiemelkedő századfordulós tevékenysége ugyan a társadalmi-gazdasági problémákat nem tudta megoldani, de

mindaz a törvényi háttér, állami és társadalmi intézmények sora, szakemberek képzésének biztosítása távlati lehetőségeket biztosított a rászoruló gyermekek életesélyeinek növelésére.

Irodalomjegyzék

- Imre Sándor (1909). A socialis paedagogiai törekvések forrásai. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 2, 578-600.
- Ranschburg Pál (1905). *A gyermeki elme fejlődése és működése. Különös tekintettel a lelki rendellenességekre, ezek elhárítására és orvoslására.* A vallás-és közoktatás minisztérium megbízásából. Budapest: Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt.
- Szana Sándor (1910). *A züllött gyermek socialhygienijának magyar rendszere.* Budapest: Pallas Részvénytársaság Nyomdája.
- Néptanítók Lapja (NL.) XXVIII. évfolyam 13. sz. Budapest, 1895 február 13. A gyermekvédelemről 126.p.
- NL. XXVIII. évfolyam 16. sz. Budapest, 1895 február 28. Az első nemzetközi gyermekvédelmi kongresszus 150.p.
- NL. XXXII.évf. 38.sz., Budapest, 1899.szeptember 21. Nemzetközi gyermekvédő kongresszus 3-7.p.
- NL. XLIV.évfolyam 12.sz. Budapest 1912. 03.21. Székely Görgy: Szociális pedagógia. 1-2.p.
- A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 50.000 számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról alkotott szabályrendelet tárgyában. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1899. Harmincharmadik folyam. 120. 965-989.p. Kiadja a magyar kir. belügyminisztérium Budapest 1899. Nágel Ottó Bizománya.Nyomatott a"Pesti könyvnyomda-részvénytársaság"-nál
- A m. kir. belügyminiszter 1900. évi 25.829 számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a 7 éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról szóló szabályrendelet módosítása tárgyában. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1900. Harmincnegyedik folyam. 152. 39-42.p. Kiadja a magyar kir. belügyminisztérium Budapest 1900. Főbizománys Toldi Lajos Nyomatott a"Pesti könyvnyomda-részvénytársaság"-nál
- Indokolás az állami gyermekmenhelyekről szóló törvényjavaslathoz.* Országgyűlés Főrendiházának Irományai 1901.XXI.kötet. 936.szám 2-ik melléklet a 936.számú irományhoz. 38-50.p. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest
- Az állami gyermekmenhelyekről szóló törvényjavaslat tárgyalása.* Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Harmincnegyedik kötet. 1901. 679. országos ülés.245-257.p. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1901.
- A belügyminiszter 1903. évi 1. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz—Fiume kivételével, az elhagyott gyermekek védelméről szóló szabályzat kibocsátása tárgyában. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1903. Harminchetedik Folyam, 79. 534-557.p. . Kiadja a magyar kir. belügyminisztérium Budapest 1903. Főbizománys Toldi Lajos Nyomatott a"Pesti könyvnyomda-részvénytársaság"-nál.
- A m. kir. belügyminiszter 1907. évi 60.000. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekek oltalmáról az állami gyermekvédelem körében. *Magyarországi Rendeletek Tára* 1907. Negyvenegyedik folyam. 114. 1293-1306.p. Kiadja a magyar kir. belügyminisztérium Budapest 1908. Főbizománys Toldi Lajos Nyomatott a"Pesti könyvnyomda-részvénytársaság"-nál.
- Az 1898. évi XXI. törvénycikk a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről.* Letöltés: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6717> [2012.06.05].
- Az 1901. évi VIII. törvénycikk az állami gyermekmenhelyekről.* Letöltés: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6822> [2012.05.29].
- Az 1901. évi XXI. törvénycikk a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról.* Letöltés: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6835> [2012.05.29].